

دانشکده روانشناسی
رشته روانشناسی اسلامی
پایان نامه کارشناسی ارشد

مولفه‌های انگیزش جهادی در منابع اسلامی با تأکید بر اندیشه‌های مقام معظم رهبری

استاد راهنما

آقای دکتر محمدصادق شجاعی

استاد مشاور

آقای دکتر محمدرضا احمدی

نگارش

علی سزاوار

خرداد ۱۴۰۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

صور تجلسه دفاع

بسمه تعالی

تعهدنامه اصالت پایان نامه

اینجانب علی سزاوار فرزند نادر متولد ۱۳۶۷ به کد ملی ۴۰۷۳۳۵۳۴۲۱ صادره از قم به شماره دانش پژوهی ۹۶۱۱۴۰۰۹ رشته روانشناسی اسلامی گرایش مثبت گرا متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی این جانب است و دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این زمینه از آن استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ ذکر گردیده است.

این پایان نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است. در صورت اثبات تخلف در هر زمان مدرک تحصیلی صادر شده توسط مؤسسه از اعتبار ساقط خواهد شد.

علی سزاوار

امضاء

بسمه تعالی

حقوق مادی و معنوی پایان نامه

چاپ و انتشار پایان نامه های تحصیلی دانش پژوهان مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت بیانگر بخشی از فعالیت های علمی - پژوهشی مؤسسه است.

این جانب علی سزاوار دانش پژوهش رشته روان شناسی اسلامی مقطع کارشناسی ارشد متعهد می گردم موارد ذیل را در خصوص حقوق مادی و معنوی پایان نامه ام با عنوان **مولفه های انگیزش جهادی در منابع اسلامی با تاکید بر اندیشه های مقام معظم رهبری** رعایت نمایم و در صورت تخلف از موارد ذیل، کلیه تبعات حقوقی آن بر عهده این جانب خواهد بود:

۱. در صورت اقدام به چاپ پایان نامه، مراتب را قبلاً به صورت کتبی به معاونت پژوهش مؤسسه اطلاع دهم و در صورت تمایل مؤسسه به چاپ پایان نامه به صورت کتاب اولویت با مؤسسه خواهد بود.

۲. در صورت موافقت معاونت پژوهش با چاپ پایان نامه به صورت کتاب توسط دانش پژوه، در صفحه سوم کتاب پس از برگ شناسنامه عبارت ذیل چاپ گردد:

۳. «کتاب حاضر حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته روانشناسی اسلامی است که در سال ۹۶ در مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت به راهنمایی **حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد صادق شجاعی و مشاوره حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمدرضا احمدی** از آن دفاع شده است.»

۴. به منظور غنی سازی منابع و مآخذ کتابخانه مؤسسه، دو نسخه از آن به کتابخانه و دو نسخه دیگر جهت بهره برداری به معاونت پژوهش اهدا خواهد شد.

علی سزاوار

امضاء

تقدیم بہ:

این اثر ناپحیر و ناقابل را بہ ذات اقدس الہ و اولیای مطہرش تقدیم

می کنم.

تقدیر و تشکر:

ابتدا از مدیریت مؤسسه اخلاق و تربیت جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر زارعان تشکر می‌کنم که بستر رشد علمی طلاب را فراهم کردند. بعد از آن از مدیر گروه روانشناسی و استاد مشاور این پایان نامه، جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر احمدی تشکر می‌کنم. همچنین از استاد عزیز و کرامت‌دار جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر شجاعی که راهنمای بنده در طول مسیر نگارش این اثر بودند کمال تشکر را دارم. همچنین از خانواده عزیز و علی‌الخصوص، همسر بزرگوارم که در طول مسیر کسب علم، همیشه پشتیبان من بوده اند و در سخت‌ترین لحظات همدل و همراه من هستند، صمیمانه سپاسگذاری می‌کنم. در آخر نیز از تمام اساتید و معلمان که از ابتدا تا کنون افتخار شاگردیشان را داشتم، تشکر می‌کنم.

چکیده

پژوهش حاضر با هدف دستیابی به مولفه های انگیزش جهادی در منابع اسلامی، با تاکید بر اندیشه های مقام معظم رهبری صورت گرفته است. روش به کار رفته در این پژوهش، "تحلیل کیفی محتوای متون دینی" بود که برای فهم و استنباط آموزه های روان شناختی از منابع اسلامی کاربرد دارد (شجاعی ۱۳۹۹). بدین منظور ابتدا آیات و روایات مرتبط با بحث انگیزش جهادی با استفاده از کلیدواژه های "جهاد و مجاهدت" استخراج شد و سپس با استفاده از بیانات مقام معظم رهبری مرتبط با انگیزش جهادی (شامل کلیدواژه های "کار جهادی"، "روحیه جهادی"، "مدیریت جهادی"، "مجاهدت" و ...) ۱۵ مولفه انگیزشی برای انگیزش جهادی شناسایی شد که شامل "ایمان پایدار"، "اخلاص"، "ولایتمداری"، "غیرت دینی"، "آمادگی برای فداکاری"، "توکل"، "خودباوری"، "نظم و انضباط"، "پایداری"، "خطرپذیری"، "خلافت"، "امیدواری"، "درک چالش خصمانه" و "عقلانیت و تدبیر" است. در مرحله بعد به منظور بررسی روایی محتوای اطلاعات گردآوری شده در مرحله قبل، در قالب یک فرم نظر سنجی در اختیار یازده نفر از کارشناسان حوزه علوم دینی و روانشناسی قرار گرفت و از آنها خواسته شد تا نظر خود را در مورد برداشتهای انجام شده از مستندات و مولفه های مفهومی بدست آمده برای انگیزش جهادی در یک مقیاس چهار درجه ای از ارتباط کامل تا بی ارتباط مشخص کنند. نتایج بررسی کارشناسان با دقت ۹۵٪ مورد آزمون قرار گرفت و تایید شد. سپس با استفاده از نظرات کارشناسان، این مولفه ها در قالب سه عامل شناختی (بصیرت)، گرایشی (تولی-تبری) و شخصیتی (بلندهمتی) جمع بندی شدند. عامل بصیرت شامل دو مولفه "درک چالش خصمانه" و "عقلانیت و تدبیر"، عامل تولی-تبری شامل مولفه های "ایمان پایدار"، "اخلاص"، "ولایتمداری"، "غیرت دینی"، "آمادگی برای فداکاری" و "توکل" و عامل بلندهمتی شامل مولفه های "خودباوری"، "نظم و انضباط"، "پایداری"، "خطرپذیری"، "خلافت" و "امیدواری" هستند. بر اساس این پژوهش می توان انگیزش جهادی را نوع خاصی از انگیزش درونی دانست که معطوف به اهداف خاص و همراه با پشتوانه گرایشی الهی است.

کلیدواژه ها: انگیزش، جهاد، انگیزش جهادی، روان شناسی اسلامی

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم تحقیق	۱
۱-۱- مقدمه	۲
۲-۱- بیان مساله	۲
۳-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق	۴
۴-۱- پرسش‌های تحقیق	۷
۵-۱- تعریف مفاهیم	۷
۱-۵-۱- انگیزش	۷
۲-۵-۱- مؤلفه	۸
۳-۵-۱- جهاد	۸
۴-۵-۱- انگیزش جهادی	۹
۵-۵-۱- منابع اسلامی	۹
فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه تحقیق	۱۰
۱-۲- مبانی نظری انگیزش جهادی	۱۱
۱-۱-۲- مفهوم‌شناسی انگیزش جهادی	۱۱
۲-۲- مبانی انگیزش جهادی در منابع اسلامی	۱۶
۱-۲-۲- جایگاه انگیزش در اسلام	۱۷
۲-۲-۲- مبانی ارزش‌شناسی انگیزش جهادی در اسلام	۱۸
۳-۲-۲- مبانی انسان‌شناختی انگیزش جهادی	۱۹
۳-۲-۳- مبانی نظری انگیزش جهادی در روان‌شناسی	۲۵
۱-۳-۲- انگیزش جهادی در رویکرد زیستی	۲۵
۲-۳-۲- انگیزش جهادی در رویکرد رفتارگرایی	۲۷
۳-۳-۲- انگیزش جهادی در رویکرد شناخت‌گرایی	۲۸
۴-۳-۲- انگیزش جهادی در رویکرد انسان‌گرایی	۲۹
۵-۳-۲- انگیزش جهادی به مثابه انگیزش درونی	۳۱
۴-۲- پیشینه تحقیق	۳۲
۱-۴-۲- پیشینه نظریات انگیزشی در روان‌شناسی	۳۲
۲-۴-۲- پیشینه انگیزش و انگیزش جهادی در منابع اسلامی	۳۴
فصل سوم: روش و اجرای تحقیق	۴۳
۱-۳- روش تحقیق	۴۴

۲-۳-جامعه آماری تحقیق	۴۵
۳-۳-نمونه تحقیق و شیوه نمونه گیری	۴۵
۴-۳-روش گردآوری اطلاعات	۴۵
۵-۳-ابزار گردآوری اطلاعات	۴۶
۶-۳-تجزیه و تحلیل و تفسیر اطلاعات	۴۶
۷-۳-مراحل عملی اجرای پژوهش	۴۷
۱-۷-۳-مرحله اول: مشاهده نظام مند	۴۷
۲-۷-۳-مرحله دوم: غرقه شدن در محتوا	۴۷
۳-۷-۳-مرحله سوم: صورت بندی داده ها و تدوین الگوی مفهومی	۴۸
۴-۷-۳-مرحله چهارم: اعتبارسنجی یافته ها	۴۸
الف) شاخص روایی محتوا (CVI)	۴۹
ب) ضریب نسبی روایی محتوا (CVR)	۵۰
فصل چهارم: یافته های تحقیق	۵۱
۱-۴-یافته های توصیفی	۵۲
۲-۴-یافته های استنباطی	۵۳
۱-۲-۴-مؤلفه های استنباط شده در این پژوهش	۵۳
۲-۲-۴-جدول اعتبارسنجی مؤلفه ها	۸۹
مؤلفه ۱: درک چالش خصمانه	۸۹
۳-۲-۴-یافته های مربوط به عوامل نظری انگیزش جهادی	۹۰
۴-۲-۴-مدل مفهومی انگیزش جهادی	۹۴
فصل پنجم: جمع بندی و نتیجه گیری	۹۷
۱-۵-تفسیر نتایج مربوط به پرسش های پژوهش	۹۸
۱-۱-۵-تفسیر نتایج مربوط به پرسش اول	۹۸
۱-۲-۵-تفسیر نتایج مربوط به پرسش دوم	۱۱۷
۲-۵-محدودیت ها	۱۱۸
۳-۵-پیشنهاده ها	۱۱۸
فهرست منابع	۱۲۰

فهرست جداول و اشکال

جدول ۱-۴: مشخصات کارشناسان.....	۵۳
جدول ۲-۴: مؤلفه خودباوری.....	۵۴
جدول ۳-۴: مؤلفه نظم و انضباط.....	۵۶
جدول ۴-۴: مؤلفه خطرپذیری.....	۵۹
جدول ۵-۴: مؤلفه شور و شوق.....	۶۱
جدول ۶-۴: مؤلفه پایداری.....	۶۳
جدول ۷-۴: مؤلفه خلاقیت.....	۶۵
جدول ۸-۴: مؤلفه درک چالش خصمانه.....	۶۷
جدول ۹-۴: مؤلفه عقلانیت و تدبیر.....	۶۹
جدول ۱۰-۴: مؤلفه امیدواری.....	۷۱
جدول ۱۱-۴: مؤلفه ایمان پایدار.....	۷۴
جدول ۱۲-۴: مؤلفه اخلاص.....	۷۶
جدول ۱۳-۴: مؤلفه ولایت‌مداری.....	۷۹
جدول ۱۴-۴: مؤلفه غیرت دینی.....	۸۳
جدول ۱۵-۴: مؤلفه آمادگی برای فداکاری.....	۸۵
جدول ۱۶-۴: مؤلفه روحیه توکل به خدا.....	۸۷
جدول ۴-۱۷.....	۸۹
جدول ۱۸-۴: نتایج اعتبارسنجی مؤلفه‌ها.....	۸۹
شکل ۱-۴: نمودار مؤلفه‌ها و عوامل انگیزش جهادی.....	۹۵

فصل اول

کلیات و مفاهیم تحقیق

۱-۱- مقدمه

در سال‌های اخیر با توجه به تأکیدات مقام معظم رهبری بر لزوم "کار جهادی" و ایجاد "روحیه جهادی" تحقیقات و حرکت‌های زیادی با عنوان "جهادی" مطرح شده که علی‌رغم تفاوت‌هایی که دارند، نقاط مشترک زیادی در آنها به چشم می‌خورد. وجه مشترک همه این فعالیت‌ها در این است که حول محور مفهوم جهاد دور می‌زند. "جهاد" در اصطلاح به معنای "تلاش با تمام توان در مقابله با دشمنان خدایا گذر از موانع در راه خدا" است. با وجود این که بحث‌های زیادی تا به حال درباره جهاد شده، ولی سؤالات حل نشده زیادی وجود دارد. برای مثال اینکه: چگونه می‌توان انتظار تلاش جهادی از کسی داشت؟ اساساً چه کسانی می‌توانند به این تلاش دست بزنند؟ آیا در هر موقعیت و موضوعی ممکن است تلاش جهادی را ایجاد کرد؟ و نهایتاً پرسش اصلی این است که انگیزش جهادی چیست و چگونه می‌توان انگیزش جهادی را در افراد ایجاد کرد؟ انگیزش جهادی یک مفهوم روان‌شناسانه ولی وابسته به فرهنگ اسلامی است و بررسی چنین مفهومی، نیازمند شناخت ابعاد آن و مفاهیم مرتبط با آن در چارچوب فرهنگ دینی است. در بین متفکرین اسلامی، بیشترین تمرکز برای معرفی، تبیین و تفسیر تلاش جهادی با استفاده از منابع اسلامی را، شخص مقام معظم رهبری داشته‌اند؛ بنابراین در این پژوهش، جهت شناخت مؤلفه‌های انگیزش جهادی و برداشت درست درباره آن، دیدگاه‌های مقام معظم رهبری محور کار قرار گرفته و منابع اسلامی از این منظر مورد تحلیل و واکاوی قرار می‌گیرد.

۱-۲- بیان مساله

انگیزش^۱، به عنوان یکی از حوزه‌های اصلی علم روان‌شناسی همواره مورد توجه روان‌شناسان بوده است. انگیزش با چراها و علل رفتار ارتباط دارد و به این سؤالات پاسخ می‌دهد: علت وقوع یک

رفتار چیست؟ چگونه می‌توان رفتار افراد را در شرایط خاصی پیش‌بینی کرد؟ چگونه می‌توان برای ایجاد یک رفتار در افراد برنامه‌ریزی کرد؟ در روان‌شناسی دیدگاه‌ها و تبیین‌های مختلفی درباره انگیزش وجود دارد (هوی و میسکل^۱، ۲۰۰۸؛ شجاعی، ۱۳۸۹). بسیاری افراد تصور می‌کنند انگیزش، نوع واحدی است و تنها مساله درباره انگیزش، مقدار آن است. درحالی‌که انگیزش انواع مختلفی دارد (دسی^۲، ۱۹۹۲). برای مثال، انگیزش درونی با انگیزش بیرونی متفاوت است (دسی، ۲۰۰۰). انگیزش یادگرفتن با انگیزش عمل‌کردن تفاوت دارد (آمس و آرچر^۳، ۱۹۸۸) و انگیزش گرایش به موفقیت با انگیزش اجتناب از شکست فرق دارد (الیوت^۴، ۱۹۹۷). انسان‌ها از لحاظ انگیزشی متفاوت هستند. دانشجویی که درس می‌خواند، کارمندی که کار می‌کند، پزشکی که به بیماران رسیدگی می‌کند، و یا در شرایط بحرانی، نیروهای داوطلبی که به آسیب‌دیدگان کمک می‌کنند، به لحاظ انگیزشی با هم تفاوت دارند. وجود انواع مختلف انگیزش که در خاستگاه (مثل درونی و بیرونی) یا هدف (یادگیری یا عمل) و یا شدت (فرار از درندگان و دور شدن از بوی بد) و یا موارد دیگر تفاوت دارند دلیلی بر آن است که می‌توان انگیزش‌های دیگری را نیز تعریف کرد.

در فرهنگ اسلامی واژه‌های مختلفی در حوزه سعی و تلاش وارد شده است که یکی از آنها کلمه "جهاد" است. واژه "جهاد" و مشتقات آن در آیات قرآن کریم ۳۵ بار نازل شده است که برای اشاره به "خرج کردن تمام توان در مقابل دشمن یا هوای نفس و یا شیطان" (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۱۲۸) به‌کاررفته است. مقام معظم رهبری در تعریف جهاد آن را به‌صورت "تلاشی در برابر یک چالش خصمانه از سوی طرف مقابل" (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳/۴/۱۱) تعریف کرده‌اند و در بیانات خود این تلاش را در زمینه‌های مختلف (نظامی تا علمی) و سطوح متفاوت مسئولیت (نوجوان دانش‌آموز تا مدیر کلان) موردتوجه قرار داده و همچنین تنها راه برون‌رفت از مشکلات فعلی و فائق آمدن بر دشمنان را نیز حرکت جهادی می‌دانند (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۸/۱۷). ایشان کلمات جهاد،

1. Hoy, Miskel.

2. Deci.

3. Ames, C., & Archer, J.

4. Eliot.

مجاهدت و ترکیبات آنها (مدیریت جهادی، روحیه جهادی) را در موارد مختلف و گستره وسیعی از استعمالات به کار برده‌اند که از اصطلاحات جهاد با نفس و جهاد اکبر در حوزه اخلاق و عرفان تا اصطلاح مدیریت جهادی در مباحث سازمانی و تشکیلاتی را شامل می‌شود. ایشان "ایجاد حرکت جهادی" در مردم توسط امام خمینی (ره) را یکی از کلیدی‌ترین دلایل پیروزی انقلاب و تداوم آن می‌دانند. (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۱۲/۱۵) این مساله که برخی افراد بدون چشم داشت از دیگران و بدون ترس و احساس خستگی و... تلاش می‌کنند و این تلاش آنها در راستای کسب رضایت خداست، موضوعی است که می‌تواند کلید حل بسیاری از مشکلات جامعه اسلامی باشد.

مساله جهاد منحصر در جنگ نیست بلکه مساله تلاشی است که در راه خدا انجام می‌شود و ممکن است با نثار اموال و جان‌ها همراه باشد. در شرایط فعلی دنیا و به‌ویژه جامعه اسلامی، مشکلات و دشمنی‌های مختلف در زمینه اقتصاد و فرهنگ و سیاست و... شرایط پیچیده و سختی را ایجاد کرده که گذر از آنها نیازمند چنین انسان‌ها و چنین مجاهدت‌هایی است. آنچه که برای رسیدن به این سرمایه نیاز است، شناخت انگیزش جهادی است. در صورتی که چنین شناختی حاصل شده و به کار گرفته شود، گذر از این شرایط میسر خواهد بود. با توجه به مجموع این قرائن، جهادی بودن را می‌توان به عنوان صفتی برای فعالیتهای مختلف در نظر گرفت که به چگونگی تلاش برای انجام آنها مرتبط است و این چگونگی را می‌توان به انگیزش خاص آنها نسبت داد. ایجاد حرکت جهادی یا وادار کردن دیگران به عمل جهادی، نیازمند شناخت مولفه‌های تلاش جهادی و انگیزش جهادی است. به نظر می‌رسد که "انگیزش جهادی" در بردارنده یک مفهوم قابل بررسی و منجر به نتایج قابل توجه باشد. مساله اصلی پژوهش حاضر را استخراج مولفه‌های انگیزش جهادی در منابع اسلامی با تأکید بر اندیشه‌های مقام معظم رهبری تشکیل می‌دهد.

۱-۳- اهمیت و ضرورت تحقیق

برای درک اهمیت و ضرورت پژوهش در مورد انگیزش جهادی لازم است اولاً به تأکید قرآن بر لزوم ادا کردن حق جهاد توجه کرد.

" وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ " (حج ۷۸) و در راه خدا جهاد کنید، و حق جهادش را ادا نمایید! او شما را برگزید، و در دین (اسلام) حرجی بر شما قرار ندارد؛ از آیین پدرتان ابراهیم پیروی کنید؛ خداوند شما را در کتابهای پیشین و در این کتاب آسمانی «مسلمان» نامید، تا پیامبر گواه بر شما باشد، و شما گواهان بر مردم! پس نماز را برپا دارید، و زکات را بدهید، و به خدا تمسک جوید، که او مولا و سرپرست شماست! چه مولای خوب، و چه یاور شایسته‌ای!

خداوند در این آیه امر به جهاد دارد و تأکید می‌کند که باید حق جهاد ادا شود و این ادای حق جهاد را ملازم با برگزیده شدن امت پیامبر (ص) و شاهد قرار گرفتن آنها در مقابل دیگر امت‌ها دانسته است. اما چگونه ممکن است بدون وجود انگیزشی برای جهاد، انتظار جهاد داشته باشیم؟ اگرچه برای جهاد کردن نیاز نیست انگیزش جهادی را بشناسیم اما اگر می‌خواهیم جهاد را گسترش دهیم و آن‌چنان‌که شایسته است حق آن را در جامعه ادا کنیم، مطمئناً باید شناخت درستی از آنچه موجب انگیزش جهادی می‌شود پیدا کنیم.

در آیات و روایات علاوه بر امر به جهاد، به آثاری از آن اشاره شده که هرکدام به‌تنهایی برای درک اهمیت جهاد و انگیزش جهادی کفایت می‌کنند. از جمله اینکه قرآن کریم جلب رضایت الهی، آمرزش گناهان و سکونت در بهشت را به‌عنوان جایزه بزرگ جهاد (صف ۱۲)^۱ و یاری و مدد خداوند و پیروزی زود هنگام (صف ۱۳)^۲ را به‌عنوان دیگر نتیجه جهاد معرفی می‌کند. حضرت زهرا (س) آن را مایه عزت اسلام دانسته است (ابن بابویه، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۲۴۸) و امیرالمؤمنین (ع) جهاد را دری از

۱ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

۲ وَأُخْرَى تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرِ الْمُؤْمِنِينَ

درهای بهشت که بر بندگان خاص او باز می‌شود و زره و سپری محکم و ترک آن را مایه ذلت و خواری برشمرده است " (سید الرضی، ۱۳۷۹، ص ۷۵).

در سال‌های اخیر و باتوجه به مشکلات عدیده پیش روی انقلاب اسلامی و تأکید مقام معظم رهبری بر این مساله که تنها راه برون‌رفت از این مشکلات، داشتن روحیه جهادی و عمل جهادی می‌باشد، موجب می‌شود تا اهمیت انگیزش جهادی بیش‌ازپیش مشخص گردد:

"این مجاهدت، مهم‌ترین راه برون‌رفت از مشکلات است. باید مجاهدت و تلاش کرد؛ همچنان که تداوم مجاهدت و مبارزه در دوران اختناق رژیم طاغوت، توانست ما را از مشکلات عظیمی که آن روز بر کشور ما حاکم بود و ما را احاطه کرده بود، خارج کند؛ هم چنان که مجاهدت دائم در دوران جنگ، توانست تهدید عظیمی را که به کشور ما متوجه بود، از کشور برطرف کند؛ همچنان که در تمام طول بیست و پنج‌ساله پرماجرای عمر انقلاب، تداوم مبارزه و ایستادگی در مقابل مشکلات گوناگون، تنها راه علاج و برون‌رفت از مشکلات بوده است. خداوند فرموده است: "وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ" (عنکبوت ۶۹)، "وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ" (عنکبوت ۶). این مجاهدت، تنها راهی است که ما در پیش داریم و بحمدالله ملت، مسئولان، طبقه جوان و عناصر مؤمن بی‌شماری که در جامعه ما هستند، آماده این مجاهدت‌اند؛ فقط ما باید نگذاریم در عزم خودمان فتوری به وجود آید. این مجاهدت، در میدان‌های گوناگونی است که اهمی آنها یکی مجاهدت در راه حفظ استقلال کشور و عزت ملی در برابر سیاست توسعه‌طلبی و انحصارطلبی‌ای است که امریکا در نگاه چندساله اخیر خود به دنیا دارد. این انحصارطلبی و تجاوزگری، به کشورهای دنیای اسلام یا کشورهای شرق یا محیط خاورمیانه اختصاص پیدا نمی‌کند؛ ناظر به همه دنیاست. امروز حتی اروپایی‌ها هم احساس می‌کنند که از سوی امریکا مورد تعریض و تجاوز اقتصادی، فرهنگی و سیاسی قرار گرفته‌اند و این یک واقعیت است. بخشی از این سیاست توسعه‌طلبی و تجاوزطلبی متوجه به منطقه ما و کشور ماست. در این میدان باید هوشیارانه مجاهدت و مقاومت کرد و گذاشت استقلال کشور آسیب ببیند و عزت

ملی پایمال شود. عزتی را که امروز به برکت اسلام و با مجاهدت مردم برای کشور به وجود آمده است، باید با همه وجود حفظ کرد؛ این یکی از میدان‌های مجاهدت است." (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۲/۶/۱۹)

تأکید بر مساله جهاد و ارتباط جهاد با انگیزش جهادی، مشخص می‌کند که ارزش و اهمیت انگیزش جهادی در چه سطح بالایی قرار دارد.

۱-۴- پرسش‌های تحقیق

پرسش اصلی:

- مؤلفه‌های انگیزش جهادی در منابع اسلامی با تأکید بر اندیشه مقام معظم رهبری چیست؟

پرسش فرعی:

- میزان روایی مؤلفه‌های یافت شده برای "انگیزش جهادی" از نظر خبرگان چقدر است؟

۱-۵- تعریف مفاهیم

۱-۵-۱- انگیزش^۱

انگیزش در لغت به معنای تحریک است (عمید، ۱۳۸۹، ص ۱۴۰) در اصطلاح روان‌شناسی تعاریف زیادی برای انگیزش وجود دارد. طبق یک تعریف، "انگیزش، فرایندی درونی است که رفتار را در طول زمان فعال کرده، هدایت می‌کند و نگه می‌دارد. انگیزش را می‌توان به‌عنوان عامل نیرودهنده، هدایت‌کننده و نگهدارنده رفتار تعریف کرد" (حسن‌زاده، ۱۳۸۸، ص ۹). به عبارت دیگر، "انگیزش به علل رفتار افراد می‌پردازد و سعی می‌کند علت رفتارهای مختلف ما را تبیین کند" (گورمن^۲، ۱۳۸۸، ص ۱۶). برخی دیگر نیز نظرات متفاوتی در مورد انگیزش دارند از جمله: "انگیزش‌ها عبارت‌اند از مجموعه عوامل غیرعقلانی و ناآگاه که بر رفتار انسان نظارت دارند" (موکیلی و دانتزر^۳، ۱۳۸۴، ص ۴).

1. Motivation.

2. Gorman.

3 Robert Dantzer. & Alex Mucchielli.

اگرچه تعاریف مختلفی در باره انگیزش وجود دارد ولی چند ویژگی مشترک در بین همه آنها وجود دارد که عبارت‌اند از: "فعال‌سازی، تداوم‌بخشی، انرژی‌بخشی و جهت‌دهی رفتار" (شجاعی، ۱۳۹۱، ص ۱۱) فعال‌سازی رفتار جواب به این سؤال است که چرا یک فرد دست به رفتار می‌زند. تداوم رفتار به معنای ادامه دادن به انجام یک رفتار، جهت‌بخشی به انتخاب یک رفتار، از میان رفتارهای مختلف و انرژی‌بخشی به سطح تلاش، استقامت، پشتکار و جدیت فرد در انجام عمل اشاره دارد (همان)

۱-۵-۲- مؤلفه^۱

مؤلفه و جمع آن مؤلفه‌ها، عناصر یا اجزای تشکیل‌دهنده هر چیزی هستند (آلبرت سیدنی، هورن بای^۲، ۲۰۰۵م، ص ۳۱۰). مؤلفه‌های معنایی، چیزهایی هستند که شاخص و نمایانگر معنایی باشند (انوری، ۱۳۸۱، ج ۷، ص ۷۵۰۰) بنابراین در مورد یک مفهوم^۳، مؤلفه‌ها اجزایی هستند که آن مفهوم را شکل می‌دهند. برای شناخت یک مفهوم، مثل انگیزش جهادی، لازم است تا مؤلفه‌های آن را شناسایی کنیم. منظور از مؤلفه انگیزشی، هر عاملی است که در ایجاد یک رفتار نقش داشته باشد. عواملی که موجب فعال‌سازی، تداوم، جهت‌بخشی و انرژی‌بخشی به رفتار می‌شوند، عوامل انگیزشی هستند (شجاعی، ۱۳۹۱)؛ بنابراین غرایز، نیازهای فیزیولوژیک (گرسنگی، تشنگی و جنسی)، نیازهای روان‌شناختی (خودمختاری، شایستگی و ارتباط)، نیازهای اجتماعی (اکتساب، پیشرفت، پیوندجویی، صمیمیت و قدرت)، مشوق‌ها و پیامدهای بیرونی که همگی در صدور، تداوم، جهت‌بخشی و انرژی‌بخشی به رفتار مؤثرند، می‌توانند به‌عنوان مؤلفه‌های انگیزشی مطرح شوند.

۱-۵-۳- جهاد

جهاد از ریشه جهد در لغت به معنای تلاش توأم با رنج (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۷۸) و طاقت و مشقت است (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۱۲۸). در اصطلاح قرآنی جهاد مصدر است به معنی

1. Component.

2. Albert Sidney & Hornby.

3. Concept.

تلاش و نیز اسم است به معنای جنگ. جنگ را از آن جهت جهاد گویند که تلاش توأم با رنج است (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۷۸). مقام معظم رهبری جهاد را نوع خاصی از تلاش معنا کرده‌اند که به صورت خستگی‌ناپذیر (۱۳۸۴/۱۰/۱۴) با نیت الهی (۱۳۹۴/۷/۲۲) در مقابل یک چالش خصمانه (۱۳۹۳/۴/۱۱) تحقق می‌یابد؛ بنابراین جهاد به معنای تلاش با نهایت توان به صورت خستگی‌ناپذیر در مقابل چالش خصمانه با نیت الهی است.

۱-۵-۴- انگیزش جهادی

باتوجه به تعاریف گفته شده برای انگیزش (شجاعی، ۱۳۹۱، ص ۱۱) و جهاد (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۷۸)، و نظرات مقام معظم رهبری درباره جهاد؛ انگیزش جهادی فرایندی است که در آن عوامل انگیزشی موجب می‌شوند شخص با نهایت توان خود در مقابل دشمن خدا، یا موانع تقرب به خدا بایستد و هرگونه رنج و مشقتی را تحمل کند. این انگیزش موجب می‌شود تا مومن صادق نهایت تلاش خود را در راه هدف خود خرج کند و در این راه از اموال و جان خود بگذراند (حجرات آیه ۱۵)^۱. باتوجه به تازگی این واژه تعیین حدود دقیق آن به مطالعه و تحقیق نیاز دارد.

۱-۵-۵- منابع اسلامی

در این پژوهش منظور از منابع اسلامی، منابع معتبری هستند که می‌توان نظرات اسلام را در مورد موضوعات مختلف (از جمله انگیزش جهادی) در آنها جست‌وجو کرد. اصلی‌ترین منبع قرآن و سنت هستند (مطهری، ۱۳۸۰، ج ۳، ص ۳۴) که در کتب روایی معتبر (ترجیحاً مربوط به قبل از عصر شیخ طوسی یعنی صده پنجم هجری هستند که فاصله آنها تا زمان حضور ائمه و روایت حدیث کمتر بوده و استفاده آنها از منابع دست‌اول حدیثی بیشتر است) و همچنین تفسیرها و تبیین‌هایی است که از سوی اندیشمندان مسلمان بر این دو وجود دارد. از جمله این منابع، تفسیر و تبیین آموزه‌های اسلام از سوی مقام معظم رهبری اشاره کرد که در پایگاه اینترنتی نشر آثار ایشان^۲ جمع‌آوری شده است.

۱ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ

فصل دوم

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

در فصل اول کلیات و مفاهیم پژوهش مورد بررسی قرار گرفت. در این فصل ابتدا به بیان مبانی نظری انگیزش جهادی در روان‌شناسی و منابع اسلامی، به‌ویژه اندیشه‌های مقام معظم رهبری پرداخته و سپس پیشینه پژوهش‌های مرتبط با این موضوع مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۲- مبانی نظری انگیزش جهادی

۱-۱-۲- مفهوم‌شناسی انگیزش جهادی

انگیزش جهادی یک مفهوم مبتنی بر فرهنگ دینی است که شناخت آن مستلزم درک نوع کاربرد آن در این فرهنگ و مفاهیم مرتبط با آن می‌باشد. کلمه جهاد و مشتقات آن در قرآن، روایات، و بیانات مقام معظم رهبری به همراه مجموعه‌ای از مفاهیم به کار رفته‌اند که از همین استعمالات می‌توان برای درک بهتر مفهوم انگیزش جهادی استفاده کرد.

۱-۱-۱-۲- جهاد، جهد، جهاد

نزدیک‌ترین واژه به مفهوم انگیزش جهادی کلمه جُهد و جهاد است. "جهاد در لغت از ریشه «جَهَد و جُهد» به معنای مشقت و زحمت و همچنین به معنای توان و طاقت است." (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۱ ص ۱۲۸) "اصل کلمه جهاد از «جهد» (به فتح جیم و ضم آن) است، و به معنای تلاش توأم با رنج و زحمت می‌باشد. جهاد مصدر باب مفاعله و به معنی بسیار تلاش کردن می‌باشد و نیز اسم است به معنی جنگ. جنگ را از آن جهت جهاد گویند که تلاش توأم با رنج است" (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۷۷-۷۸).

از نظر مفهومی، سه واژه مقاتله، محاربه و غزو نیز با جهاد و انگیزش جهادی در ارتباط است. مقاتله و محاربه به معنای جدال به قصد کشتن به کار رفته‌اند و غزو به معنای بیرون رفتن برای جنگ با دشمن به کار رفته است (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴) در روایات از قتال با عنوان جهاد اصغر یاد شده و در

کنار آن جهاد اکبر است که به مبارزه انسان با هوای نفس خویش اشاره دارد (ابن بابویه، ۱۳۷۶، ترجمه کمره ای، ص ۴۶۷).

گاهی جهاد با مفاهیمی همچون حرب، غزو و قتال در منابع اسلامی بیان شده است. یعنی با اینکه آیه درباره جهاد، و یا تفسیر آن، بحث درباره جهاد است اما با لفظ مقاتله و محاربه به کاررفته باشد. جهاد در این معنا یکی از مصادیق تلاش جهادی است و بسیاری از آنچه درباره تلاش جهادی گفته می‌شود را می‌توان در اینجا دید. اگرچه ممکن است جزئیاتی در جهاد به معنای جنگ وجود داشته باشد که در همه مصادیق تلاش جهادی قابل صدق نباشد؛ بنابراین، هرچند آیات و روایات جهاد به معنای قتال نیز دربردارنده بسیاری از مفاهیم مرتبط با تحقیق هستند اما سعی می‌کنیم به جز به ضرورت این موارد مورد استفاده قرار نگیرد.

در مقابل جهاد "قعود" به کاررفته است (نساء ۹۴)^۱. واژه قاعد تعبیر به شخص تن‌آسا و تنبلی می‌شود که در کارها بازمی‌ماند. کمین کردن در راه‌ها برای کاری یا چیزی نیز با واژه "قعود" تعبیر می‌شود. (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۲۲۶) اگر بنخواهیم نقطه تضاد قعود و جهاد را پیدا کنیم، باید بگوییم جهاد از جنس تلاش و کوشش است ولی قعود از جنس توقف و عدم‌العمل است. قرآن این قعود را در جایی که مانعی برای انجام جهاد وجود ندارد (مثل مریضی و ...) در مقابل جهاد قرار داده است.

یکی از استعمالات جهاد، جهاد کبیر است. آیه ۵۲ سوره ممتحنه^۲ در اشاره به عدم تبعیت از کفار و اطاعت نکردن از آنها به کاررفته و در مقابل آن اطاعت و تبعیت است. مقام معظم رهبری در تفسیر این آیه می‌فرماید:

"جهاد کبیر یعنی چه؟ یعنی اطاعت نکردن از دشمن، از کافر؛ از خصمی که در میدان مبارزه با تو قرار گرفته اطاعت نکن. اطاعت یعنی چه؟ یعنی تبعیت؛ تبعیت نکن. تبعیت نکردن در کجا؟ در میدان‌های مختلف؛ تبعیت در میدان سیاست، در میدان اقتصاد، در میدان فرهنگ، در میدان هنر. در میدان‌های مختلف از دشمن تبعیت نکن؛ این شد جهاد کبیر" (۱۳۹۵/۰۳/۰۳)

۱ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحَسَنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا

۲ "فَلَا تَطْعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا"

اگر بخواهیم وجه جهاد خواندن عدم تبعیت را برشماریم، باید به این نکته اشاره کنیم که تبعیت نکردن از جریانی که دارای قدرت است، کاری سخت و دارای هزینه مالی، آبرویی و حتی جانی است. پس اگر به این کار جهاد گفته شده به خاطر همین سختی است. همچنین در زمان فعلی، با اینکه ما در کشور مستقل خود زندگی می‌کنیم، عملاً در بسیاری از موضوعات تابع جریان استکبار هستیم. به طور مثال در مسائل علمی، بسیار از دانشگاهیان، جرات و جسارت مخالفت با قوانین علمی غربی ندارند هرچند که بسیار سست و بی‌پایه‌و‌اساس باشند. از همین جمله است قواعد اقتصادی و سبک زندگی و ... (که مهم‌ترین دلیل این تبعیت، قدرت رسانه‌ای و هژمونی غرب در ذهن ایشان است) بنابراین عدم تبعیت از انحرافات جریان کفر در حال حاضر نیز جهاد کبیر است.

در روایات مختلف، برخی اعمال معادل جهاد یا مصداق آن یا مرتبط با آن بیان شده‌اند. مهم‌ترین این موارد مقاتله با دشمنان خداست. برخی مصادیق دیگر جهاد در روایات شامل: جست‌وجوی علم (حرانی، ۱۴۰۴ ق. ج ۱، ص ۲۸) انتظار فرج (همان جلد ۱، ص ۳۷) ادای حج از آدم ضعیف (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۴، ص ۲۵۹) مطالبه عدالت در برابر حاکم ظالم (همان. ج ۵، ص ۶۱) عفت شکم و فرج (برقی، ۱۳۷۱ ق، ج ۱، ص ۲۹۲) و یا در مورد زنان، چند عمل خاص یعنی همسررداری خوب و تحمل بداخلاقی همسر (کلینی، ۱۴۰۷ ق. ج ۵، ص ۹) و تحمل سختی‌های وضع حمل (ابن بابویه، ۱۴۱۳ ق، ج ۳، ص ۵۶۱) می‌باشد. ویژگی مشترک اعمالی که با عنوان جهاد در این اسناد از آنها یاد شده است، سختی عمل و مطلوبیت (وجوب یا استحباب) اصل عمل است.

یکی از مفاهیمی که مقام معظم رهبری به‌عنوان مترادف جهاد به کار برده‌اند مبارزه است: "جهادی عمل کردن، مفهوم خاصی دارد. هر جور کاری، جهادی نیست... فرض کنید در دوران اختناق، کسی هر هفته مثلاً پنج تا کتاب می‌خواند؛ خیلی کار بود؛ اما لزوماً مبارزه نبود؛ جهد بود، جهاد نبود." (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۶/۰۴/۲۵) "زندگی فاطمه زهرا (س)، اگرچه کوتاه بود و حدود بیست سال بیشتر طول نکشید؛ اما این زندگی، از جهت جهاد و مبارزه و تلاش و کار انقلابی و صبر انقلابی و درس و فراگیری و آموزش به این‌وآن و سخنرانی و دفاع از نبوت و امامت و نظام اسلامی، دریای پهناوری از تلاش و مبارزه و کار و در نهایت هم شهادت است." (مقام معظم رهبری، ۱۳۶۸/۱۰/۲۶)

معادل‌سازی جهاد در زبان فارسی با کلمه مبارزه معنای روشنی دارد که می‌توان آن را در زبان فارسی دریافت. البته کلمه "جهاد" دارای بار معنایی دینی است و مبارزه این‌طور نیست به همین دلیل